

PROTI TVRDOŠIČNÉ PŘEDSTAVĚ O ONTICKÉ POVAZE GENDER A POHLAVÍ

AGAINST A RELENTLESS CONVICTION OF BELIEF IN AN ONTIC EXISTENCE
OF GENDER AND SEX

GERLINDA ŠMAUSOVÁ¹

Institut für Rechts- und Sozialphilosophie, Saarbrücken

Abstract: The article deals with the development of the scientific notion of sex and gender. The belief in a biological origin of sex has been changed by sociological theories that have proved the social origin both of sex and gender. Strangely, this insight did not lead to a complete deconstruction of gender, but to a new ontic conception - the assumption of entire homogenic gender identities. In the article the conviction of an ontic existence of gender is questioned from different theoretical points of view, mainly by the hypothesis of Ulrich Beck about the current individualisation process.

Sociologické představy o mužství a ženství v posledních dvaceti letech prošly neobvykle dynamickými změnami. Mohlo by se zdát, že je dnes zbytečné čtenářkám a čtenářům připomínat, že hlavním objevem feministické epistemologie byl objev rodu – tj. skutečnosti, že se pohlaví za prvé neredukuje na rozdílnou anatomii orgánů sloužících k rozmnožování a za druhé, a to je důležitější, že rodové rozdíly nejsou těmito orgány ani určeny. Jak ale prozrazuje oslovení „čtenářky a čtenáři“, nepostačil odkaz na konstruovanou povahu gender k jeho dekonstrukci. Není pochyb o tom, že dělení lidstva na muže a ženy splňuje praktickou pořádkovou funkci, v teorii si ovšem musíme uvědomit, že se jedná o hrubé zjednodušení, o tzv. *misplaced concreteness*. Ontický, substanciální rod neexistuje, neexistuje ani substanciální, homogenní mužská nebo ženská identita. Musíme si proto položit otázku, pomocí jakých mechanismů se tato tvrdošijná představa udržuje, a to i v sociologii, která již snesla tolik důkazů o jejím konstruovaném charakteru. Ontická představa zde přežívá i v samém konstrukt genderové identity, a sice v oné naivní představě, že muži hrají vždy jen tzv. mužskou, ženy vždy jen ženskou roli. Ve skutečnosti hrají všichni všechny role, v závislosti na rodové konstrukci sociálního kontextu.

¹ Veškerou korespondenci zasílejte na adresu: Privatdozentin Dr.Phil. Gerlinda Smaus, Institut für Rechts- und Sozialphilosophie, Universität des Saarlandes, Postfach 151150/D, 660 41 Saarbrücken, e-mail: G.Smaus@rz.uni-sb.de

1.1 Ontická diference pohlaví v přírodních vědách

Rozdíl mezi muži a ženami byl tradičně chápán jako neměnný, přirozený, bytostný, tj. ontický rozdíl. Zjemňující se biologické teorie napřed zdůrazňovaly viditelné morfologické, později skryté hormonální, až konečně mikroskopické genetické rozdíly, které údajně determinují zjevné i méně zjevné rozdíly v chování mužů a žen (Degler 1990). Dojem značné biologické rozdílnosti mezi pohlavími vzniká tím, že se potlačuje morfologická shoda většiny znaků a vyzdvihuje se onen známý nepatrný rozdíl ve vnější konstrukci, notoricky promítaný do falického symbolu. Přirozená reprodukce, která dosud předpokládá existenci dvou pohlaví, je bezesporu nutným předpokladem trvání společností, život jednotlivců ale ani zdaleka nedeterminuje, zvláště proto, že většina dosavadních společností vždy přísně určovala, kdo a jak smí a má reprodukci zajišťovat (Smaus 1983).² Ve vztahu k rozmnožování existuje daleko více zákazů než příkazů, což je přímým poukazem na to, že zdůrazňování biologické diference mezi muži a ženami má společenskou a ne biologickou funkci. Společenská konstrukce rodu od biologických předpokladů abstrahuje, odvolává se ale symbolicky na její zdánlivou přirozenost a nutnost a na její jakoby samozřejmou viditelnost. Sociální vědy proti této biologické extrapolaci pohlavních rozdílů do společenských věd vznesly námitku, že to nejsou přírodní znaky (pohlaví, sex), ale specifická socializace k mužským a ženským rolím, která vede k rodovým rozdílům v chování (gender). Naučená komponenta má na vytváření gender identity člověka daleko větší podíl než přirozená, genetická komponenta. „Gender“ (role) je silnější než pohlaví (sex; Kappel 1995).

1.2 Sociologická reifikace diference gender

Je až paradoxní, že tento sociologický poznatek nevedl bezprostředně k dekonstrukci pojmu „pohlaví“. Socializační teorie, které na začátku měly kritickou funkci, se rychle proměnily v afirmativní potvrzení genderové skutečnosti.³ Během času se ustálila stejně bytostná (ontická) sociologická představa gender, jakou byla předchozí biologická definice pohlaví: výchova k muži či ženě implikuje celoživotní neměnné chování jako muž či žena. Genderové role sice nejsou vrozené, ale během života se stávají jakousi druhou přirozeností. Bez nadsázky se dá říci, že většina genderových výzkumů dodnes zastává toto stanovisko, když zkoumá rozdílné postavení, postoje, reakce atd. mužů a žen v dnešních společnostech. Tento postoj je také předpokladem pro formulování „zvláštních“ nároků žen ve společenských institucích, zvláště nároků na právo. Společenskopolitický diskurs se přitom točí kolem otázky, jestli se má *diference* mezi muži a ženami považovat za stav, hodný zachování, což by znamena-

2 Ale i u povolené reproduktivní činnosti se v rámci biografie jedná relativně vzácné a krátkodobé události.

3 Tím ovšem feministické teorie začaly podporovat patriarchát, k jehož prospěchu byly genderové rozdíly „vynalezeny“. Kritický postoj k tomuto zastávají Gildemeister, Wetterer (1992), Kappel (1995).

lo pomocí žen „vnášet“ ženskost do veřejného života, anebo jestli je vhodnější vycházet z *rovnosti* gender, což by tendenčně znamenalo, nebrat na gender jiný než pragmatický ohled.⁴ O bytostné chápání gender se jedná také tam, kde se války, znásilnění, pornografie připisují bez rozdílu a bez analýzy všem mužům (Dworkin 1987, MacKinnon 1987, Cain 1990), zatímco ženy jsou bez rozdílu chápány jako mírumilovnější, morálnější a konformnější složka obyvatelstva.⁵

Sociologie přitom zcela přehlíží svůj zásadní axiom, že reifikované, tj. zvěčnělé kategorie v ní nemají místo, a že proto musí zodpovědět několik důležitých otázek: jak historicky proměnné jsou rodové a rolové kategorie, jakým způsobem jsou konstruovány a konečně: kdo je oním nadřazeným „třetím“ (aktérem či subjektem), který rozhoduje o existenci a reprodukci dvou na sebe vztažených *sociálních* kategorií „muži“ a „ženy“.⁶ Jinými slovy, vystává závažná otázka, kdo garantuje *jednotu difference*. Jak víme nejpozději od Giddense, tradice se nereprodukuje sama od sebe, ale má své strážce, takže se nemůžeme spojit s odpovědí, že tomu tak bylo vždy a všude.

2. Dekonstrukce genderu

2.1 Genderové univerzum

Pozornost věnovaná dynamickým aspektům genderové struktury konečně vedla k dekonstrukci genderových rolí a negaci difference. K řešení tohoto problému velmi přispěla Sandra Hardingová, která kategorii gender napřed rozšířila na celý okolní svět, aby ji posléze zredukovala na minimum tam, kde se tvrdošijně drží, a sice v oblasti přesvědčení o existenci individuálních rodových identit (Harding 1990).

Podle Hardingové společenský život v různých procesech vykonstruoval tři roviny genderové skutečnosti: a) symbolické univerzum, b) dělbu práce a c) role.

a) *V západním světě lze pozorovat (manicheistickou) tendenci vnímat a popisovat svět v pouhých dvou protikladných dichotomických kategoriích. Přestože převážná část těchto protikladů nemá nic společného s rozmnožováním, byly souhrnem přiřazeny buďto k mužskému, nebo ženskému principu. Tuto skutečnost Hardingová označuje synonymně jako genderové univerzum, genderový symbolismus či totemismus. Všechny společensky nutné, historicky proměnné vlastnosti obsažené v jednom společném lidském zásobníku byly roztrženy do dvou kategorií: např. kultura a příroda; objektivita a subjektivita; rozum a emoce; duch a tělo; aktivní a pasivní;*

4 Bytostný rozdíl operuje s mateřstvím, argument „stejnosti“ s tím, že na případná těhotenství je třeba brát jen ohled srovnatelný s jinými somatickými zátěžemi zaměstnanců, srov. Platt (1995).

5 Což je pravidlem např. v kriminologii, srov. Smaus (1995).

6 V biologii je onou nadřazenou třetí kategorií „lidský rod.“ Vzhledem k tomu, že popis rozdílu mezi muži a ženami dopadl společensky velmi příznivě pro muže a nepříznivě pro ženy, je jasné, že ani „lidský rod“ není přímo od přírody „objektivně“ okopírovanou kategorií, ale androcentrickou konstrukcí ze strany biologů.

*dynamický a stacionární; tvrdý a měkký; rozhodnost a zdráhavost; plánovitost a spontaneita atd. Tato hodnocení jsou uložena již v jazyku samém. Protože v západní kultuře „vyhrála“ kultura boj nad přírodou, je jakoby samozřejmě pokrokové, kulturní mužství nadřazeno stagnujícímu, imanentnímu, přirozenému ženství (Harding 1990: 14). „Mužské“ a „ženské“ vlastnosti proto nejsou chápány jako komplementární, ale jako hierarchicky uspořádané kategorie. Ve skutečnosti ovšem žádné bytostné mužské a ženské vlastnosti neexistují, jedná se vždy jen o takzvané vlastnosti.*⁷

Nadřazenost „kulturního, mužského“ principu, který se projevuje v nadřazenosti životního působiště mužů – veřejnosti – nad „přirozeným, ženským“ principem a tzv. privátní sférou⁸ jakožto životním prostorem žen, prozrazuje, že sociokulturní genderový dualismus není neutrální konstrukcí jakoby okopírovanou z přírody, ale výsledkem hegemonních praktik mužských mocenských spolků. „Obyčejní“ muži (ve smyslu „pohlaví“) nemohou konstruovat sebe a ženy, protože to by předpokládalo jejich předchozí existenci ve stejné formě. Sjdnocující jednotkou diference, kterou je možné vnímat jen z pozice mimo ni samu, není člověk nebo lidstvo, nýbrž *moc*, která pojmenovala a zdůraznila jakousi předchozí asymetrii.⁹ Moc si sama připisuje mužský gender, čímž se část mužů (pohlaví) stává jejich spojenci.¹⁰ Tzv. hegemonní muži (gender) jakožto „třetí“ subjekt, „moc“ konstruuje diferenci, vládne nejen nad ženami (pohlaví a gender),¹¹ ale i nad většinou mužů (pohlaví), přičemž se ani nezdráhají použít *ultima ratio* fyzického násilí (Smaus 1993). V tomto ohledu je třeba upřesnit mužské příspěvky k hegemonnímu mužství,¹² které postulují nadvládu všech mužů nad všemi ženami a přitom přehlížejí přísné hierarchické struktury mezi

7 Jako příklad pro genderovou orientaci institucí Hardingová uvádí vědu, jež usiluje o exaktní poznatky, které jsou ovšem k máni jen za cenu „necitlivého“ přistřížení, omezení, potlačení, proniknutí, umrtvení atd. živé či neživé přírody. Naproti tomu jsou rodina a výchovné instituce chápány jako „ženské“ kontexty a má se za to, že se k jejich „celistvé“ obsluze nejlépe hodí emocionální a citlivé ženy.

8 Dimoulis připisuje rozdělení sfér na veřejnou a privátní velkou důležitost, protože genderová diference tím nabývá politické relevance: „Svoboda mužů ve veřejné sféře získává význam ne ve srovnání s ancient régime, ale ve stálém vztahování na nesvobodu žen v privátní sféře“ (Dimoulis 1999: 15).

9 Na logickou, a tudíž i empirickou nutnost jakési nadřazené svorky, která teprve umožňuje vnímat diferenci jako na sebe vztažené kategorie, upozornil v návaznosti na Browna (1979) a Luhmann (1988) ji aplikoval na genderovou diferenci. Luhmann se domnívá, že „hierarchická opozice“ mužů a žen patří k evolučním vymoženostem. Máme se snad s Baconem domnívat, že jen tak je možné, z přírody „vydolat“ co nejvíce? Luhmann ovšem v tomto ohledu neargumentuje zcela přesvědčivě.

10 Srov. Messerschmidt, který již záhy upozornil na to, že v protikladu mužů a žen a je přítomen mocný třetí – mužský „androkrat“ (Messerschmidt 1988).

11 K tomu srov. Harding (1990: 131), Benjamin (1990), Honegger (1991), Maihofer (1994).

12 Connellovo (1995) pojetí hegemoniálního mužství je zpravidla přijímáno nekriticky – empaticky. Srov. Meuser (1999).

muži, na které moc dosud kladla větší důraz než na vládu nad ženami. Stejně jako feministická teorie difference tyto teorie mužství ignorují fakt, že jen muži v mocenských pozicích reprodukuji onu strukturu, označovanou jako patriarchát.¹³ Nediferencovaný předpoklad hegemonního mužství ovšem mužům-vědcům (pohlaví) umožňuje zařadit se mezi vítěze genderového dualismu, zatímco se ženy-vědkyně-feministky (pohlaví) bezděčně identifikují s poraženými. Feministky zastávající diferenci vznášejí obžalobu proti genderovému dualismu, zatímco se muži-vědci bezděčně stávají jeho obhájci, obojí ku prospěchu ne vědeckého, ale normativního genderového obrazu světa. Tento diskurz je tak zaujatý svými pozicemi, že je slepý ke skutečnosti,¹⁴ že nikde neexistuje jednoznačné a úplné přiřazení genderových vlastností podle určitých tělesných znaků. Členové společnosti hrají spíše tu genderovou roli, kterou od nich vyžaduje genderový kontext čili gender té instituce, ve které právě aktivně vystupují. Ve vědě působí jen vědci, ať jejich jméno končí či nekončí koncovkou „-ová“.

b) *Tento rodový symbolismus se podle Hardingové sociálně reprodukuje ve struktuře společenské dělby práce, kde se mužům zásadně přiřazují funkce v oblasti tzv. materiální, ženám v oblasti tzv. přirozené reprodukce. Tato dělba práce byla kdysi označena jako přirozená, a přestože jí skutečnost nikdy ani zdaleka neodpovídala, jedná se o mocnou normativní konstrukci, která slouží legitimování nerovného přístupu k pozicím pracovního trhu rozlišovaným podle obsahu práce, postavení v pracovní hierarchii, výše a způsobu odměňování* (Harding 1990: 14).

Tato dělba práce v sobě nemá vůbec nic přirozeného, naopak jde o oblast, kde se denně vyřizují závažné sociální konflikty o rozdělení zdrojů. Již samotná kongruence genderových vlastností mužů a pracovního trhu automaticky vede k přednostnímu přístupu pro mužské pohlaví (Wetterer 1992), zatímco ztížený přístup všech žen k výhodnějším pozicím pracovního trhu je vysvětlován odkazem na jejich zdánlivě nezastupitelnou funkci v přirozené reprodukci, nezávisle na tom, zda se jí konkrétní ženy věnují či nikoliv. Materiální zdroje nemají jen spotřebitelskou stránku (jakkoli je důležitá); jde hlavně o to, že zdroje umožňují udržovat tu moc, která je nutná k zachování si a vylepšování toho přístupu ke zdrojům, který umožňuje spirálovitě rozšiřovat moc atd., ke stále lepšímu vybavení zdroji i mocí. Na rozdíl od symbolického univerza proto na pracovním trhu nejde „jen“ o korektnost

¹³ Pateman (1988) označuje patriarchát jako bratrskou strukturu, jejímž historickým předpokladem byla porážka otce. Muži jsou ale rovnocennými, stejnými „bratry“ jen v jejich vztahu k ženám, ve svém vzájemném vztahu zdůrazňují ve všech ostatních ohledech nerovnost. Z hlediska hegemoniálních mužů to lze interpretovat jako taktiku „rozděl a panuj“, která se např. konkrétně projevuje v tom, že muži soudci mají pro („primitivní“) muže, kteří bijí své ženy, pochopení, zatímco tvrdě trestají stejné muže, pokud se dopustili násilí na nadřazených mužích. Mužské bratrství se ženským obětí násilí musí jevit jako skryté spojenectví veřejné a soukromé androkracie.

¹⁴ Queerstudies jistě přispěly k „rozhybání“ genderového dualismu (srov. Hark 1996), je však nutné si uvědomit, že ani v „normálních životě“ neexistuje stále a průběžné mužské či ženské chování.

pojmu a slov, ale o skutečné materiální a mocenské zájmy, které jsou hájeny nejen slovy, ale hlavně činy, sahajícími od zákoníků práce až k šikanování žen na pracovištích. Na pracovním trhu se také vytváří ona implicitní koalice mezi mocnými a relativně bezmocnými (domorodými) muži, kteří sledují jeden cíl – vyloučit ženy z pracovního trhu anebo je alespoň zařadit na méně výhodné pozice, a to podle implicitního pravidla *ceteris paribus*: při jinak stejných předpokladech (kvalifikace, věk atd.) jsou muži zvýhodněni, ženy znevýhodněny. To je důvodem, proč Hardingová považuje pracovní trh za sílu, která reprodukuje celkovou genderovou strukturu, tj. symbolické univerzum i role „zevnitř“.

c) *Genderový symbolismus a genderová organizace společenské dělby práce se z generace na generaci reprodukuje tím, že se jedinci v průběhu socializace učí genderovým rolím. Noví členové společnosti si okolní svět osvojují tak, jak se jim jeví, včetně již existující hierarchicky uspořádané genderové struktury, která je opět vybavena mocnou normativní silou. Přesvědčení o vlastním genderu je základem pro vytváření odpovídající vlastní pohlavní identity – a ne naopak!* (Harding 1991: 14.)

Genderová struktura je kromě faktického nenásilného směřování jednání jednotlivců podle genderových předloh zajišťována i násilnými sankcemi. Na ničem netrvá „společnost“ tak rozhodně jako na tom, že jednotlivci musí mít a musí hrát-předstávat jedno pohlaví, a sice to, které mají zapsáno napřed v rodném listu a později i v občanském průkazu. Pohlavní identita je úředně chápána jako jednotná identita a většina členů společnosti samozřejmě na svém pohlavním určení trvá (považuje je za „taken for granted“). Tím trpí zvláště ti, u nichž se definice genderové role a definice pohlaví těla od samého začátku rozcházejí.

Odhalením těchto tří rovin Hardingová vysvětlila mechanismus jakoby automatické reprodukce androcentrické genderové organizace světa, která se do značné míry zaslouhuje o dojem její přirozenosti či tradičnosti. Androcentrická genderová struktura se ve smyslu autopoietické systémové teorie (Luhman 1997) skutečně reprodukuje sama, protože muži (pohlaví), v jejichž prospěch tento společenský androcentrismus funguje, se stali muži jen prostřednictvím těch genderových struktur, které posléze dále reprodukují. Nejedná se ale o logicky nepřipustnou cirkularitu, protože vzájemné posilování genderového univerza, pracovního trhu a rolí se odvíjí v čase, což spíše odpovídá obrazu spirály. Pro sociologii z tohoto schématu dále vyplývá, že gender má převážně normativní povahu, protože skutečnost nikdy a nikde genderovému dualismu neodpovídala. Důraz se proto z bytostnosti gender přesouvá na procesnost, na neustálou konstrukci gender. Odkaz na gender symbolů, slov, institucí, věcí atd. pak umožňuje analyticky oddělit gender od pohlaví, a tím i od individuí: gender jako soubor normativně určených disparátních znaků je k dispozici jako volitelný repertoár, nezávisle na tělesných znacích.

Vedlejším produktem analytického oddělení gender od pohlaví je, že sociologie konečně může napravit nedorozumění, které diskusi o gender neustále provázelo – že existuje jednotná, celistvá identita. První poučkou sociologie přece je, že jejím předmětem není celistvý člověk, tudíž ani „jedno-znaková“ identita, ale člen společnosti

jakožto soubor vztahů, které udržuje v různých substrukturách. S pozicemi v substrukturách jsou spojena různá diferencovaná očekávání zvaná role (či rolové výseče). Člověk je *homo sociologicus*, který má, jak ještě před Dahrendorfem vyjádřil Musil, přinejmenším deset charakterů – neboli identit (Dahrendorf 1959, Musil 1930). Když si uvědomíme, že rodová struktura je jen jednou ze společenských struktur, pak musíme přijmout tezi, že se i u genderových rolí jedná o „pouhé“ rolové výseče, které jsou sice ve všech interakcích přítomné, ale zdaleka ne rozhodující.¹⁵ Jednoduchý postulát, že muži či ženy vždy a všude hrají právě jen muže nebo ženy, se promění ve velmi složitou otázku, kdy a za jakých okolností se genderová identita genuinně projevuje a kdy a jak tvoří jen jakési „genderové“ pozadí.

2.2 Hraní rolí podle genderového kontextu

U Hardingové jsme se poučili, že společenské struktury jsou přiřazeny určitému gender. Proto také nedefinují své funkce, pozice a role rodově neutrálně, ale převážně buďto „mužsky“, nebo „žensky“. Společenské instituce vyžadují od svých členů, aby hráli tu roli, která odpovídá jejich genderové sebedefinici. Rolová hra je vždy závislá na kontextu.¹⁶ Členové společnosti se proto nedají redukovat na jedinou identitu, protože jsou schopni hrát a také hrají tu roli, kterou od nich aktuální společenský kontext (pracovní trh, rodina, veřejný život, životní svět) vyžaduje. V teorii se stále více prosazuje názor, že genderová role se dynamicky uskutečňuje jako neustálé „doing gender“ (West, Zimmermann 1987). „Produkování role“ ovšem předpokládá, že se příslušníci obou (úředně určených) pohlaví během socializace učí hrát i tu druhou, protikladnou roli. Jak říká Mead, „musíme být druhými, abychom mohli být sami sebou“ (Mead 1980: 327). Na tuto poučku navazují Parsons a Bales ve své teorii socializace, kterou popisují jako postupné přebírání tzv. mužských a ženských vlastností ze strany všech individuů. Každé individuum s „normální biografií“ během svého života v systému koordinátů „výkon a emoce, dominance a podřízenost, univerzalismus a partikularismus“ dočasně zaujalo perspektivu „druhého“ genderu, takže je s to rozumět perspektivám obou rodů a také oba party hrát. Bez tohoto mechanismu by komunikace mezi oběma gendery nebyla vůbec možná! Jedinec s „normální biografií“, která je vybavena inherentním nátlakem k heterosexuální, nakonec volí jednu, dalo by se říci, reziduální genderovou identitu. Tato identita však není bytostná, nýbrž spočívá na tom, že se neustále zdůrazňuje onen minimální rozdíl v přirozených tělesných znacích, např. kosmetikou, oblečením atd. (Kappel 1995, Laquer 1992).

15 V interakci je sice přítomen „celý člověk“, hraje ale vždy jen určitou rolovou výseč. Např. učitel sice nepřestává být učitelem, když je např. pacientem v nemocnici, pokud se tam ale nechce vystavit sankcím, musí jeho „učitelství“ zůstat v latenci. Jde o velmi složitou otázku aktivace určitého segmentu role a relativního potlačení ostatních. Význam genderové role lze předběžně srovnat s jinou tzv. askriptivní rolí, rolí věkovou. Ta je také v interakci vždy přítomna, ale také není vždy nejdůležitější.

16 K tomu srov. Smaus (1999) a rovněž Heintz a Nadai (1998), kteří obdobnou tezi zpracovávají z rámci systémové teorie.

Dekonstruktivistická nespokojenost s výrazy jako reziduální identita nebo askriptivní (vrozené) znaky pak rychle vedla k objevu, že difference mezi získanými a připsanými znaky je jen dalším naturalistickým omylem. I to zdánlivě připsané pohlaví (sex) je přece výsledkem neustálé práce jednotlivců na tom, aby této askripci odpovídali. Jen zřídka se tak salientní jev, jako jsou fyzicky existující muži a ženy, tak rozchází se skrytou podstatou gender: *gender totiž žádné pohlaví nemá*, a ani nepotřebuje, všechno je pouhá konstrukce! Připomeňme si, že gender je zakotveno především v genderovém symbolismu, které je od přírody na hony vzdáleno. Tím ale, že se pohlaví neustále „vtěluje“, tzn. wpisuje do genderového kulturního těla, umožňuje pohlavní kódování jednotlivců, které je do značné míry stabilní. Genderovou identitu proto chápeme (analogicky k věkové identitě) jako neustále přítomný předpoklad interakcí, které ale jen ve výjimečných případech tvoří její vlastní téma (jako např. v sexualitě, u lékaře apod.). Pro nedostatek vhodné terminologie to lze předběžně vyjádřit Goffmanovými metaforami: gender a stáří (a další atributy spojené s tělem, jako je např. vitalita, krása nebo síla) jsou (pouhými) rekvizitami, které umožňují hrát různé role v různých kontextech. Koneckonců patří tělo a dokonce i duše pouze k *prostředí* sociálních systémů, jak zdůrazňuje Luhmann (1993).

„Normální biografie“ neznamená jen průměrná biografie, ale – znovu v genderovém kontextu – především normativně předepsaná, *sankcionovaná* biografie. To má za následek, že i sociolog často přehlídá hybridní formy chování jako např. „mužatky“ při výkonu mužsky definovaných rolí, nebo „bábovky“, citlivé muže, kteří se věnují především žensky definované péči, stejně tak jako nezřetelně definovaná těla. Existence mnohých podobných přezdívek je sice poukazem na to, že se nejedná o vzácné jevy, což ale „common sense“ ani sociologii dosud nepřimělo k tomu, aby pohlížely na tyto „výjimky“ jako na pravidelnou součást reality. Genderová identita se i v sociologii dosud převážně kóduje celistvě a jakoby přirozeně přes tělo.¹⁷ Jednání je sumárně označováno buďto jako mužské, nebo ženské, bez ohledu na to, zda „tělo“ zrovna hraje mužskou, či ženskou roli. K takovýmto naturalistickým zkratkám dochází tam, kde se hovoří o ženách (pohlaví) ve vědě (gender mužský), jakoby by se tam chovaly převážně jako ženy (gender) a ne jako vědci (gender). Vědkyně ve vědě podávají výkony, a jestli jsou nebo nejsou „ženské“, patří k extrafunkcionálnímu hodnocení ze strany mužů, které ženám ztěžuje pracovní podmínky (Schnock 1999). Analogicky je třeba chápat muže (pohlaví) v pečujících oborech (gender ženský), kde také nezáleží na jejich biologické vybavenosti.

3. Rozpuštění genderových identit

3.1 Kulturní androgynita

Na to, že ženy a muži hrají obojí roli, už dávno upozornila Elisabeth Badinterová. Muži a ženy nemají protikladné vlastnosti, spíše je všechny individuálně rozdílnou

¹⁷ K tomu srov. Laquer (1992), kontroverzně k němu pak Lindemann (1995).

měrou sdílejí. Muži i ženy si ze zásobníku vlastností, dosud chápaných jako genderových, vybírají podle potřeby a libosti takové, které se jim líbí, a sestavují si sami individuální kulturně androgynní identity (Badinter 1988, Dietzen 1993). Protože Badinterová zřejmě předběhla feministický diskurz, který se ještě zabýval diferencí, o několik let, nedošla její teze většího uznání. Rozrušení vyvolala teprve stať Judith Butlerové o „gender performance“ (Butler 1993a, 1993b). O faktický a teoretický rozpad jednotné ženské identity se ale jiným způsobem zasloužil plurál pojmu ženskost – „ženskosti“ – nebo pojem „seriální kolektiv“ (Young 1994). Tyto přístupy, které chtěly původně jen upozornit na to, že jednotná ženská identita neexistuje, nakonec do teorie mimovolně uvedly genderově *nekoherentní* identity. Policistka s obuškem, vojačka, která se stará o traumatizovanou uprchlici, pilotka proudového letounu na mateřské dovolené, kadeřnice s touhou po společenského vzestupu a po dítěti, profesorka s družkou a vlastním dítětem, klasická žena v domácnosti nepředstavují jen různé ženské identity, ale rozpouštění genderových identit vůbec.¹⁸ Uvedené empirické popisy (*misplaced concreteness*) totiž analyticky neodhalují, že tyto nekoherentní identity představují různé koláže tzv. mužských a ženských vlastností,¹⁹ takže vlastně jde o androgynitu, na kterou upozornila Badinterová. Mimochodem, u mnohokrát citované „černé chudé ženy“, která kdysi upozornila na heterogenitu „ženskosti“ (Rice 1990), jde analyticky o rozdílné pozice v etnické a třídní struktuře, takže o difference, které právě na kategorii „ženství“ nic nemění.²⁰

3.2 *Současná individualizace identit*

V současnosti se stalo zřejmým, že se genderové teorie až k postulátu kulturní androgynity vyvíjely na pozadí reálného procesu individualizace identit. Nabývání relativně homogenních genderových identit bylo možné jen ve strukturách, které byly relativně jednoznačně určeny pro každé pohlaví. V současné fázi modernizace společnosti se konstrukce hybridních, androgynních identit usnadňuje nejen díky kulturním procesům, ale hlavně díky rozpuštění genderovaných společenských struktur, zvláště pracovního trhu. Podle Becka společnost prochází novým individualizačním trendem. Lidé jsou vytěsňováni ze sociálních forem industriální společnosti, tj. z třídních, rodinných a dalších vztahů, a jako abstraktní individua přiřazováni dosti často

¹⁸ Tyto příklady uvedla Thadden (2000).

¹⁹ „Policistka s obuškem“: ženské tělo, mužská role, mužské násilí; „vojačka starající se o uprchlici“: ženské tělo, mužské násilí a mužská ochrana, pravděpodobně kombinované s ženským pečováním; „profesorka s družkou a vlastním dítětem“: pohlaví ženské, genderová role mužská, transsexuální mateřství a partnerství; atd. Tento analytický rozbor ukazuje, že postulovaná rozdílnost žen se týká míry, jakou už vůbec nejsou „ženské“, což znamená 1. zánik (zbytku) polarit, 2. přiznání kontinua a 3. potenciální vývoj jiných než genderových identit.

²⁰ „Žena“ znamená podřazené postavení v genderové struktuře, „černá“ znamená podřazené postavení v etnické struktuře. Obě proměnné se synteticky projevují jako nízké zařazení ve vertikální struktuře, v našem případě vyjádřené atributem „chudá“.

přímo „sociálnímu“ státu. Tradiční formy sociability zanikají a vznikají nové standardizace individuálních životních situací (Beck 1986). Tento proces zachvátil také genderové identity, které se stávají flexibilními stejnou měrou, jakou zanikají instituce, které dosud relativně homogenní identity podporovaly. Rozvody jsou stále častější, přibývá jednočlenných domácností. Nikdo se již nemůže spoléhat na to, že zůstane jenom „ženou v domácnosti“, nebo jenom „živitelem rodiny“ (Beck 1986). Kdo nechce riskovat zásadní nevybavenost důležitými schopnostmi, musí se naučit „všechno“ – a skutečně si nelze nepovšimnout, kolik jedinců, zvláště rodičů-samovychovatelů, již dávno s úspěchem zvládá obě role. Pod normativním povrchem duálního světa a i navzdory zoufalým pokusům přidělit nezaměstnanost hlavně ženám, se proces rozpouštění jednoznačných identit ještě zintenzivňuje. Z hlediska kultury či symbolického univerza je volba genderové „subverzivních“ identit již dávno možná,²¹ z hlediska vývoje pracovního trhu a přístupu ke zdrojům jsou jedinci k volbě dokonce nuceni.

Beckovo počáteční pozitivní hodnocení individualizačního procesu jako zvětšování svobody se sice rychle zvrátilo v hodnocení negativní, protože svoboda často znamená propouštění do společenské irelevance. Disciplinování moderního, spolehlivého člověka se orientovalo na jeho funkci – u mužů v materiální sféře, u žen v oblasti přirozené reprodukce společnosti.²² V současnosti se pracovní trhy citelně zužují. Muži už nemohou, a proto jakoby ani nemusí živit rodinu. Stejnou měrou, jakou ubývá „práce“, stoupá podíl „relativně nadbytečné“ populace, která je navíc dost často prezentována (např. v ekologickém diskurzu) jako absolutní přelidnění. Proto ženy již nemusí, a proto jakoby ani nemohly mít děti. Současný sociologický diskurz, který se intenzivně zabývá exkluzí lidí, „které společnost již nemůže integrovat“, je poukazem na dvojí irelevanci dnes už „tradičních“ jader genderových rolí, totiž práce a rození dětí. Třetí subjekt, hegemonní muži ovládající pracovní trh, už pro ně nemá uplatnění.

Poučení na závěr

Pro feministické hnutí, které po léta bojuje ať už o uznání difference, nebo o uznání „stejnosti“, může být zklamáním, že se jádro sváru jakoby samo od sebe rozpouští, že

21 K tomu více srov. Butler (1990) a rovněž srov. „kutilská biografie“ (Bastelbiographie, Beck-Gernsheim 1997).

22 Tato teze není v rozporu s Foucaultovou teorií, že se moderní subjekty vytvářely 1. na průniku moci a vědění jako produkty vědeckého diskurzu, 2. jako produkty separujících, dělících diskurzů a za 3. jako subjekty sexuality, přesněji jako subjekty normativní heterosexuality (Foucault 1976, 1977, 1987). Normativní heterosexuality lze chápat jako skrytý předpoklad společenské dělby práce, apostrofované jako přirozené. Velmi pravděpodobně bychom v heterosexuality odkryli důvod, pro který se nejen „ženy“ a „muži“, ale i heterosexuální feministky nerady vzdávají genderové diferenciace. Jak ale přesvědčivě ukazuje Hollway, není heterosexuality vázána na asymetrické mocenské poměry mezi muži a ženami (Hollway 1984). Souvislostem mezi sexualitou a gender strukturou by bylo třeba věnovat zvláštní stat’.

hegemonní muži, kteří dosud tvrdě prosazovali genderový dualismus, ho neočekávaně prohlásí za irrelevantní. Jinak jsou asi zklamáni muži, jejichž nadřazenost (*ceteris paribus*) až dosud napájel pracovní trh, který se nyní náhle stal nespolehlivým. Pročež ale nelze počítat s návratem k tradici, bude pragmatičtější nečekaně nabytou svobodu nepovažovat jen za únik nebo propuštění „z něčeho“, ale jako svobodu k něčemu“, ke konečnému uskutečnění emancipačních projektů žen i mužů. Z neočekávané perspektivy se totiž ukázalo, že osobní či privátní nesvoboda žen je svázána s nesvobodou mužů na pracovním trhu a v dalších hierarchických institucích. Když jsou všichni lidé nuceni znovu si poskládat svou identitu, tak by mohli zvolit takové formy, které by už moci v rukou hegemonních mužů neumožnily škatulkování do dvou genderových zásuvek. Ještě není zcela jasné, jaký úmysl moc s námi má, přinejmenším bychom si ale my sociologové mohli předsevzít, že už nebudeme v našich teoriích kontrafakticky reprodukovat ani pohlavní, ani genderovou identitu.

Literatura

- Badinter, E. 1988. *Ich bin Du. Die neue Beziehung zwischen Mann und Frau oder Die androgyne Revolution*. München u. a.
- Brown, G.S. 1979. *Law of Form*. New York.
- Beck, U. 1986. *Risikogesellschaft. Auf dem Weg in eine andere Moderne*. Frankfurt/M.
- Beck-Gernsheim, E. 1997. „Stabilität der Familie oder Stabilität des Wandels? Zur Dynamik der Familienentwicklung.“ S. 65–80 in *Individualisierung und Integration. Neue Konfliktlinien und neuer Integrationsmodus?* Ed. by U. Beck, P. Sopp, Opladen.
- Benjamin, J. 1990. *Die Fesseln der Liebe. Psychoanalyse, Feminismus und das Problem der Macht*. Frankfurt/M.
- Butler, J. 1990. *Gender Trouble. Feminism and the Subversion of Identity*. New York u. a.
- Butler, J. 1993a. „Für ein sorgfältiges Lesen.“ S. 122–132 in S. Benhabib, J. Butler, D. Cornell, N. Fraser, *Der Streit um Differenz. Feminismus und Postmoderne in der Gegenwart*, Frankfurt/M.
- Butler, J. 1993b. „Ort der politischen Neuverhandlung. Der Feminismus braucht ‚die Frauen‘, aber er muß nicht wissen, ‚wer‘ sie sind.“ *Frankfurter Rundschau*, Nr. 171: 10.
- Chain, M. 1990. „Towards Transgression: New Directions in Feminist Criminology.“ *International Journal of the Sociology of Law*, 18: 1–18.
- Connell, R. W. *Masculinities*. Cambridge, Oxford.
- Gahrendorf, R. 1959. *Homo sociologicus : Ein Versuch zur Geschichte, Bedeutung und Kritik der Kategorie der sozialen Rolle*. Köln.
- Gegler, C.N. 1990. „Darwinians Confront Gender or There Is More to It than History.“ In *Theoretical Perspectives on Sexual Difference*, ed. by D.L. Rhode, New Haven, London.
- Hietzen, A. 1993. *Soziales Geschlecht*. Opladen.

- Dimoulis, D. 1999. „Das Patriarchat als Vertragspartner? Zu einigen Denkvoraussetzungen der Geschlechterbeziehungen.“ *Das Patriarchat und die Kriminologie, Kriminologisches Journal*, 7, Beiheft: 11–28, ed. by G. Löscher, G. Smaus.
- Dworkin, A. 1987. *Pornographie*. Köln.
- Foucault, M. 1976. *Ueberwachung und Strafen. Die Geburt des Gefaengnisses*. Frankfurt/M.
- Foucault, M. 1977. *Der Wille zum Wissen. Sexualitaet und Wahrheit*, I. Frankfurt/M.
- Foucault, M. 1987. „Das Subjekt und die Macht.“ Nachwort in *Michel Foucault. Jenseits von Strukturalismus und Hermeneutik*, H.L.K. Dreyfus, P. Rabinow, Frankfurt/M.
- Gildemeister, R., Wetterer, A. 1996. „Wie Geschlechter gemacht werden.“ In *Traditionen Brüche*, ed. by S. Hark. Opladen.
- Harding, S. 1990. *Feministische Wissenschaftstheorie: Zum Verhältnis von Wissenschaft und sozialem Geschlecht*. Hamburg.
- Heintz, B., Nadai, E. 1998. „Geschlecht und Kontext.“ *Zeitschrift fuer Soziologie*, 27, 2: 75–93.
- Hirschauer, S. 1993. „Dekonstruktion und Rekonstruktion. Plädoyer für die Erforschung des Bekannten“ *Feministische Studien, Kritik der Kategorie „Geschlecht“*, 11.
- Hollway, W. 1984. „Women's Power in Heterosexual Sex.“ *Women's Studies International Forim*, 7, 1: 63–68.
- Honegger, C. 1991. *Die Ordnung der Geschlechter. Die Wissenschaften von Menschen und das Weib*. Frankfurt/M u.a.
- Kappel, S. 1995. „Der Herstellungsmodus von Geschlecht und der ihm hartnäckig anhaftende Schein der Natürlichkeit.“ *Geschlechterverhältnis und Kriminologie, Kriminologisches Journal*, 5, Beiheft, ed. by M. Althoff, S. Kappel.
- Knapp, G.-A., Wetterer, A. 1992. *Deviante Subjekte*. Freiburg.
- Laquer, T. 1992. *Auf den Leib geschrieben. Die Inszenierung der Geschlechter von der Antike bis Freud*. Frankfurt/M u.a.
- Lindemann, G. „Die Konstruktion der Wirklichkeit und die Wirklichkeit der Konstruktion.“ S. 115–146 in *Denkachsen. Zur theoretischen und institutionellen Rede vom Geschlecht*, ed. by T. Wobbe, G. Lindemann, Frankfurt/M.
- Luhmann, N. 1988. „Frauen, Männer und George Spencer Brown.“ *Zeitschrift für Soziologie*, 17, 1: 47–71.
- Luhmann, N. 1993. *Zur vollständigen operativen Schließung psychischer und sozialer Systeme*. Heidelberg.
- Luhmann, N. 1997. *Die Gesellschaft der Gesellschaft*. Frankfurt/M.
- Mackinnon, C. 1987. *Feminism Unmodified: Discourses on Life and Law*. Cambridge, Mass.
- Maihofer, A. 1994. „Geschlecht als hegemonialer Diskurs. Ansätze zu einer kritischen Theorie des ‚Geschlechts‘.“ S. 236–263 in *Denkachsen. Zur theoretischen und institutionellen Rede vom Geschlecht*, ed. by T. Wobbe, G. Lindemann, Frankfurt/M.

- Mead, G.H. 1980. „Die Genesis der Identität und soziale Kontrolle.“ S. 299–328 in: Mead, G.H.: *Gesammelte Schriften Bd. 1*, ed. by H. Joas, Frankfurt/M.
- Messerschmidt, J. 1988. „Überlegungen zu einer sozialistisch-feministischen Kriminologie.“ S. 83–101 in *Radikale Kriminologie*, ed. by H. Janssen, R. Kaulitzky, R. Michalowski, Bielefeld.
- Meuser, M. 1999. „Gewalt, hegemoniale Männlichkeit und ‚doing masculinity‘.“ Smaus, G. 1995. „Feministische Erkenntnistheorie und Kriminologie von Frauen.“ *Das Patriarchat und die Kriminologie, Kriminologisches Journal*, 7, Beiheft: 11–28, ed. by G. Löschper, G. Smaus.
- Musil, R. 1930. *Der Mann ohne Eigenschaften*. Berlin.
- Parsons, T., Bales, R. 1956. *Family. Socialization and Interaction Process*. London.
- Pateman, C. 1988. *The Sexual Contract*. Cambridge.
- Platt, S. 1995. „Feministische Rechtswissenschaft zwischen Gleichheit vor dem Gesetz und Differenz der Geschlechter.“ *Geschlechterverhältnis und Kriminologie, Kriminologisches Journal*, 5, Beiheft: 42–57, ed. by M. Althoff, S. Kappel.
- Rice, M. 1990. „Challenging Orthodoxies in Feminist Theory.“ Pp. 57–69 in: *Feminist Perspectives in Criminology*, ed. by L. Gelsthorpe, A. Morris, Milton Keynes: Philadelphia.
- Schnock, B. 1999. *Die Gewalt der Verachtung. Sexuelle Belästigung von Frauen am Arbeitsplatz*. St. Ingbert.
- Smaus, G. 1983. „Frauen als Täter und Opfer einer strafrechtlichen Regelung.“ in: *§218 StGB. Dimensionen einer Reform*, ed. by H. Jung, H. Müller-Dietz, Heidelberg.
- Smaus, G. 1993. „Physische Gewalt und die Macht des Patriarchats.“ S. 139–150 in *Gewalt im Alltag und in der Weltpolitik*, ed. by J. Galtung, D. Kinkelbuhr, M. Nieder, Muenster.
- Smaus, G. 1995. „Feministische Erkenntnistheorie und Kriminologie von Frauen.“ *Geschlechterverhältnis und Kriminologie, Kriminologisches Journal*, 5, Beiheft: 9–27, ed. by M. Althoff, S. Kappel.
- Smaus, G. 1999. „Geschlechteridentität als kontextabhängige Variable – dargestellt am Beispiel der ‚eingeschlechtlichen‘ Institution des Gefängnisses.“ *Das Patriarchat und die Kriminologie, Kriminologisches Journal*, 7, Beiheft: 29–48, ed. by G. Löschper, G. Smaus.
- Thadden von, E. 2000. „Natürlich gleich frei.“ *Die Zeit*, Nr. 5 (27. Januar): 48.
- West, C., Zimmermann, D.H. 1987. „Doing Gender.“ *Gender and Society*, 2: 125–151.
- Wetterer, A. 1992. „Hierarchie und Differenz im Geschlechterverhältnis.“ S. 13–40 in *Profession und Geschlecht. Über Marginalität von Frauen in hochqualifizierten Berufen*, ed. by A. Wetterer, New York u.a.
- Young, I.M. 1994. „Geschlecht als serielle Kollektivität: Frauen als soziales Kollektiv.“ S. 221–262 in *Geschlechterverhältnisse und Politik*, Institut für Sozialforschung: Frankfurt/M.